

туційними засобами захищати свої права та права інших осіб переростає у звичку. Без такої правової культури та віри у можливість конституційно-правових засобів (ідеться перш за все про віру у можливість відстояти власні права в суді, конституційно-правовими засобами обмежити бюрократію, змінити владу демократичним шляхом, притягти до відповідальності корупціонерів тощо) встановити справжній конституційний лад не вдавалося ще жодному суспільству. І механізм конституційного регулювання (як і кожна з його стадій) без такого переконання, формування конституційно-правової ідеології та високої правової свідомості функціонувати належним чином не зможе. Але й прищеплення високої конституційної та загальної правової культури неможливе лише шляхом правового виховання, правової освіти та просвіти, адже сформувати позитивне ставлення до Конституції та права, а також потребу до постійного оновлення правових знань неможливо без постійного підтвердження їх практичної значущості, причому у практиці як державотворення, так і реалізації, захисту та поновлення порушених прав особи.

О. М. Кузь, доктор соціологічних наук, професор

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ

Поняття толерантності останнім часом стає все більш популярним не тільки серед політологів, а й серед філософів, не говорячи вже про його зростаюче використання в публіцистиці та журналістиці.

У сучасній соціальній науці можна виділити принаймні чотири методологічних та дискурсивних підходи до толерантності: 1) аксіологічний; 2) ідеалістичний, прихильники якого (наприклад, Дж. Роулз та інші представники деонтологічного лібералізму) вбачають у толерантності певний моральний ідеал, якого прагне суспільство; 3) історичистський, що розглядає толерантність як певний спосіб співіснування груп в історії; 4) «конфліктний» дослідницький підхід, що розробляється Ш. Муфф, Е. Лакло, С. Жижеком.

Аксіологічний підхід тлумачить толерантність як «цінність-у-собі» (для Герберта Маркузе – «мета-у-собі», для Пітера Николсона – «благо-у-собі») або принаймні як одну з цінностей ліберальної демократії. Проте, на наш погляд, терпимість як така не є чеснотою і значуща остільки, оскільки сприяє іншим важливим цілям і благам людини, яких не можна досягти інакше як за умови примирення з існуванням відмінності. Більш того, безмежна толерантність може перетворюватися на зло.

Ідеалістичний підхід конститується нормативно-раціоналістичним поглядом на толерантність, який бере свій початок від Канта і який засновано на концепції природних невідчужуваних індивідуальних прав. Кант оминає проблему моральної спільності індивідів завдяки тому, що сформульовані ним закони моралі, і перш за все категоричний імператив, діють в універсальному світі.

Історицистський підхід використовує Майкл Уолцер; іноді до нього вдаються комунітаристи і мультикультуралісти, а також усі ті автори, що апелюють до неліберальних підстав толерантності. Цінність його зменшується тим, що, за великим рахунком, його прихильники зводять теорію толерантності до описування історичних прикладів толерантних режимів.

У рамках політичної програми «мультикультуралізму» суспільство постає не сукупністю індивідів, як у класичній ліберальній концепції, а безліччю окремих сегментів, що визначаються у термінах культури і належать залежно від характеру проведення кордонів до меншин або до більшості. Віл Кімліка, який істотно доповнив теорію Роулза припущенням про необхідність усунення в суспільстві не всіх нерівностей, а лише тих, що завдають шкоди, стверджує, що держава не може бути байдужою до етнічності, і вважає, що вимоги про культурну підтримку меншин – справедливі.

За конфліктного підходу толерантність – це не скасування «боротьби», не її протилежність, а боротьба, зрозуміло, у певних межах, які не можна визначити апріорі, оскільки їх задає практика боротьби. Історія наводить багато прикладів того, як конфлікт між далекими культурами, під час якого сторони поступово починали впізнавати один одного, вів до формування основ терпимості, здатної забезпечити їх мирне співіснування. Конфліктний філософсько-методологічний підхід до категорії «толерантність» дозволяє (особливо в педагогіці) оминати міркування про необхідність відновлення «історичної справедливості» (будь-яка боротьба за визнання, зрештою, ведеться заради перерозподілу соціальних благ), оскільки доводить, що будь-яким стосункам толерантності передуює період політичної боротьби груп.

Очевидно, що мультипарадигмальність постсучасної соціальної науки поширюється і на простір толерантності. Видається, що когерентне визначення толерантності може бути здійснене, якщо вдасться з'ясувати, по-перше, змістовні рамки цього поняття; по-друге, якість явища, що означається ним. У цілому це багаторівневе й амбівалентне явище. Його розуміння і визначення залежить від того, в якій сфері або площині воно розглядається: сфері ідеалів або практики, сфері аксіологічній, інструментальній, нормативній, телеологічній тощо.

Толерантність у суспільствах різного типу, за винятком тоталітарного, може виявлятися більш-менш фрагментарно, мати вибіркового характер, тобто достатньо високий рівень толерантності в одній сфері суспільного життя

може співіснувати з виявами нетерпимості в інших. Критерієм наявності та рівнем толерантності суспільства є міра допустимої «інакшості», індивідуальних особливостей і девіації, суспільний пріоритет – прагнення суспільства нівелювати індивідуальність своїх членів (меншин) або, навпаки, розвивати різноманітність і вияви індивідуальності. У різних культурах і типах суспільства немає єдиних норм класифікації поведінки, що неприпустимо «відхиляється». У цілому соціальна диференціація, зростаюча плюралістичність суспільства ведуть до звуження сфери, в якій потрібна одноманітна «нормативна» поведінка людей. Разом з єдиними, непорушними і загальнообов'язковими нормами поведінки, дотримання яких робить людину (групу) членом даного соціуму, з'являються більш «розпливчасті» норми, що уможливають більш індивідуальну і різноманітну поведінку.

Межа між терпимим і нетерпимим є рухомою, відносною. Вона визначається соціальною структурою суспільства (включаючи такі структурні чинники, як пануючі етичні, моральні та духовні цінності) і соціальними відносинами, тобто тими чинниками, що регулюють взаємодію індивідів і груп, їх соціальну поведінку. Толерантність і нетерпимість, що розглядаються під цим кутом зору, можуть виступати як стійка модель дії, пов'язана з тією чи іншою істотною для даного суспільства потребою, що регулюється певними нормами і настановами. Тому толерантність є за своєю сутністю соціальним феноменом, а суспільства можна класифікувати за ступенем їх толерантності. Толерантність і нетерпимість – регульовані суспільством форми взаємодії індивідів і груп, протилежні типи комунікації, за допомогою яких визначається ставлення людей з конформістською поведінкою до тих, хто думає і поступає інакше (Г. Арендт).

Толерантність і нетерпимість не є самоцінними речами. Усупереч поширеному уявленню толерантність не можна оцінити однозначно і безвідносно до ситуації як благо, а нетерпимість – як зло. Вони амбівалентні: соціальний сенс і значення дій, що оцінюються як толерантні або як вияв нетерпимості, кожного разу визначаються конкретною ситуацією.

С. В. Куцепал, доктор філософських наук, професор

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

Бурхливий розвиток глобалізаційних процесів у сучасному світі стає причиною радикальних перетворень соціального буття, тому актуалізується необхідність створення та впровадження нових механізмів соціальної взаємодії,